УДК 811.512.145

Г.К. Һадиева

ТАТАР УРБАНОНИМИЯСЕН ӨЙРӘНҮ ТАРИХЫ

Городское онимическое пространство формируется по определенным закономерностям, отражающим исторические, этнические, культурные и социально-экономические условия. Совокупность названий улиц, переулков, площадей, проездов принято обозначать терминами городская топонимия или урбанонимия. В статье раскрывается содержание понятия урбанонимия. Рассматриваются история изучения и развития татарской урбанонимии города Казани.

Ключевые слова: урбанономика, татарская урбанонимия, улица, город Казань, исторические этапы, номинация.

XX йөз урталарыннан тел белгечләре шәһәр топонимиясен өйрәнә башлыйлар. Төрле елларда Г.П. Бондарук, И.Д. Воронин, М.В. Горбаневский, К.С. Горбачевич, Ю.К. Ефремов, А.М. Мезенко, Э.М. Мурзаев, В.П. Нерознак, В.А. Никонов, Н.В. Подольская, Е.М. Поспелов, Г.Ф. Саттаров, Г.П. Смолицкая, Н.С. Студенов, А.В. Суперанская һ.б. галимнәрнең әлеге өлкәгә караган хезмәтләре басылып чыга.

Шушы чорда шәһәр объектлары арасындагы бәйләнешләрне ачыклауга һәм системага салуга юнәлтелгән типологияләр барлыкка килә. Еш кына әлеге типологияләр топонимия белән тыгыз бәйләнештә тора. Шуннан чыгып, галимнәр, аерым бер территориянең топонимнарын чагылдырган мәгълүматларга таянып, типологиянең классификациясен төзиләр. Әлеге бурыч шәһәр эчендәге объектларны төрләргә бүлү белән генә чикләнми: галимнәр, шулай ук, атамаларның барлыкка килү, алмашыну, үсеш процессларын да тикшерәләр, тарихи-мәдәни мирасны саклауга юнәлтелгән сүзлекләр, юл күрсәткечләре, карталар һ.б.ны төзиләр. Шулай итеп, тел галимнәре топонимнар системасын өйрәнүдә структур якын килү һәм аңа хас сыйфатларны, аерым алганда, территориаль беркетелү, аерым объектның үзенчәлекләрен һ.б.ны билгеләп үтәләр.

1960 елларда бу юнәлештәге эзләнүләр шактый активлашса да, 70 нче елларда урбанонимнарны өйрәнү эше берникадәр тукталып тора. Әлеге чорга караган хезмәтләрнең берсе – Н.В. Подольскаяның «Урбанонимия центральных областей РСФСР» дигән мәкаләсе. Галим беренчеләрдән булып Россиянең Европа өлешенә кергән шәһәрләрнең урбанонимнарын чагыштырма планда өйрәнә һәм системалаштыра [Подольская, с. 123–129].

1985 елда Мәскәү шәһәре урбанонимнарына багышланган «Географические названия в Москве» дигән җыентык

дөнья күрә. Бу җыентыкта төп урынны А.В. Суперанскаяның мәкаләсе алып тора. Галим урбанонимнарның, башка географик атамалардан аермалы буларак, махсус катлам тәшкил итүен ассызыклый. Аның билгеләвенчә, «шәһәр эчендәге бөтен объектлар кеше тарафыннан барлыкка китерелгән. Шуңа күрә кешенең бу территориягә бәйле башкарылган эшчәнлеге әлеге процесска турыдан-туры тәэсир итә. Нәтиҗәдә, урбанонимнар, топонимнар белән чагыштырганда, башка принципка нигезләнеп барлыкка килә һәм бик шартлы рәвештә генә топонимнар белән берләштерелергә мөмкин» [Суперанская, с. 161]. Галим урбанонимнарны урам, мәйдан, бина һәм шәһәр эчендәге башка объект атамаларының бердәмлеге, дип билгели [шунда ук, б. 72].

1994 елда М.В. Горбаневский Россия урбанонимнары системасына хас үзенчәлекләрне тулы итеп чагылдырган хезмәтен яза. Ул үзенең «Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания» исемле докторлык диссертациясендә Россиянең Европа өлешендә урнашкан 30 дан артык зур һәм кечкенә шәһәр урбанонимиясен тикшерә. Ил үзәгендә урнашкан шәһәр топонимнарын анализлау нәтиҗәсендә, автор урбанонимнарның төп ясалыш модельләрен ачыклый [Горбаневский, с. 432].

Шулай да әлеге хезмәт кенә урбанонимика өлкәсенә караган барлык проблемаларны да чишә алмый. Фәндә ачыкланмаган мәсьәләләрнең берсе – шәһәр атамалары типологиясенең үзгәреп торуы. Шәһәрләр киңәйгән, үскән саен яңа урам исемнәре барлыкка килә, шулай ук төрле тарихи, сәяси максатларга бәйле рәвештә бер атама икенчесенә үзгәртелә.

Р.В. Разумов рус шәһәрләре урбаноним системаларының XVIII–XX гасырлар дәверендә үзгәреш тарихларын өйрәнә. Аның «Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII–XX веков: на примере Костромы, Рыбинска и Ярославля» дигән кандидатлык диссертациясендә күпчелек рус шәһәрләрендә урын алган топонигезләр ачыклана. Автор шәһәр атамаларының лексик-семантик яктан кичергән эволюцияләрен тасвирлый, урбанонимнарның төрле дәверләрдә таралыш тапкан типларын тикшерә һәм аларны җәмгыятьтә барган социаль-сәяси процесслар күзлегеннән аңлата [Разумов, с. 293].

Соңгы елларда рус тел белемендә шәһәр топонимиясен тикшерүгә игътибар арта төште. Мәскәү, Санкт-Петербург, Калуга, Кострома, Тамбов, Ульяновск һ.б. шәһәрләрнең топонимиясен, урам исемнәрен, башка географик объектларның атамаларын тикшерүгә багышланган фәнни хезмәтләр барлыкка килде, кандидатлык диссертацияләре язылды. Биредә И.Б. Горланованың «Топонимия города Костромы (структура, семантика и функционирование в синхронно-диахронном аспекте)» (2006), Г.П. Смолицкаяның «Названия московских улиц» (2006),

Н.Ю. Забелинның «Московская городская топонимия структурно-семантический анализ топонимической системы» (2007), А.Ю. Асановның «Урбанонимия города Тамбова в лингвокогнитивном аспекте» (2014) һ.б.ны атап үтәргә мөмкин.

Татар урбанонимиясе мәсьәләсенә килгәндә, аның милли тарих белән тыгыз бәйләнештә торуын ассызыклап үтәргә кирәк. Бүгенге көндә борынгы татар шәһәрләре атамаларына караган мәгълүматлар сакланмаган диярлек. Урбанонимнар җәмгыятьнең сәяси, социаль, икътисади, мәдәни сфералары белән тыгыз бәйләнештә торып, әлеге сфералардагы яңарышларны чагылдырып торучы элементлар булганга күрә, аларны телнең һәрдаим үзгәрешләр кичерә торган өлкәсе итеп билгеләргә мөмкин. Мәсәлән, тарихи вакыйгаларга нисбәтле, борынгы татар шәһәрләре саналган Казан, Алат, Арча, Лаеш, Тәтеш шәһәрләрендә элеккеге татар атамалары чагылмый диярлек.

Бүгенге көндә Татарстанның Казан, Алабуга, Азнакай, Бөгелмә, Яшел Үзән, Яр Чаллы, Чистай һ.б. шәһәрләре урбанонимиясен өйрәнүгә багышланган махсус монографик хезмәтләр юк. Хәзерге чорда Татарстан Республикасының шәһәр топонимнары икетеллелек шартларында тикшерелергә тиеш, шул ук вакытта төрле шәһәрләргә караган урбанонимнарның бер үк лексик-семантик материалга нигезләнүе дә күзәтелә.

Мәкаләбездә татар урбанонимиясенең өйрәнелү тарихын Казан шәһәре мисалында яктыртырга булдык.

Казанның урам исемнәре телгә алынган, аларның урнашу тәртибе һәм урыны күрсәтелгән хезмәтләрнең эчтәлекләре һәм жанрларына карап, Г.Ф. Саттаров аларны өчкә аерып карый:

1. Казан шәһәре тарихын өйрәнү белән мөнәсәбәтле рәвештә аның урамнары турында беркадәр сүз алып барылган тарихи очерклар.

2. Казан буенча юлъкүрсәткечләр.

3. Казанның кайбер урам яки башка объектларының исемнәренә лингвистик күзәтүләр ясалган мәкаләләр [Саттаров, 1971, б. 47].

Казан шәһәренә багышлап, күпсанлы тарихи очерклар, китаплар язылган. Платон Заринский «Очерки древней Казани» дигән хезмәтендә Казанның топонимиясе, төзелү урыны турында яза. Бу хезмәтендә автор XVI йөзнең икенче яртысындагы Казанның топографиясен тасвирлый, шәһәрнең кайбер географик объектларының исемнәренә туктала [Заринский, с. 220].

Н.А. Спасскийның «Очерки по родиноведению. Казанская губерния» дигән хезмәтендә Казан шәһәре һәм аның урамнарының тарихын яктыртуга зур урын бирелә. Автор Казанның күп кенә урамнарын, бистәләрен, мәйданнарын һәм башка объектларының исемнәрен атый, аларның кайсы гасырда һәм ни сәбәпле барлыкка килүләрен тасвирлый. XX гасыр башында Казанда барлыгы 230 урам булып, аларның гомуми озынлыгы 122 чакрымга җитүен ассызыклый [Спасский, с. 245].

Тарихчы Н.Ф. Калинин 1929 елда басылган «Казань XVIII века» дигән мәкаләсендә Казан топографиясен шактый тулы итеп тасвирлый [Калинин, с. 119–130].

XIX йөзнең икенче яртысында һәм XX йөздә Казан өчен байтак юл күрсәткечләр һәм адрес мәгълүматлары күрсәтелгән китаплар басыла. Алар: А.С. Дубровинның «Указатель города Казани и достопримечательностей с кратким очерком древностей Казанской губернии» (1890), П.А. Верещагинның «Указатель достопримечательностей города Казани» (1895), Н.П. Загоскинның «Спутник по Казани» (1895), М.В. Казанскийның «Путеводитель по Казани» (1899), Ш.К. Шаһидуллинның «Идел нәһерендә юлдаш» (1908) хезмәтләре; Е.Г. Бушканецның «Город Казань. Краткий путеводитель для путешествующих по Волге» (1954), «Исторические памятники Казани. Краткий путеводитель-справочник для туриста» (1959), «Казань. Путеводитель» (1961), «Казань – путеводитель» (1964) дигән юл күрсәткечләре; А.И. Григорьевның «Казанский Кремль. Краткий путеводитель» (1959); Т.С. Бобченко, А.В. Гарзавина, К.Р. Синицыналарның «Казань: Путеводитель» (1970); В.В. Кузьмин, Ю.И. Смыков, А.Х. Халиковларның «Казань – путеводитель» (1977) һ.б. юл күрсәткечләре; С.М. Шпилевскийның «Указатель исторических достопримечательностей г. Казани» (1873), Н.Я. Агафоновның «Историческая объяснительная записка наименований казанских улиц» (1899), К.Г. Козьминның «Адресная книжка г. Казани» (1906), П. Васильевның «Календарь – указатель города Казани на 1882 год» (1881), Н.Г. Шебуев редакциясендәге «Вся Казань. Адресная и справочная книга» (1899), «Адресная книга города Казани на 1906 год» (1906) .

В.И. Белокопытов һәм Н.Я. Шевченконың «Их именем названы улицы Казани» дигән хезмәтендә Казан урамнары турында бай материал тупланган [Белокопытов, с. 52].

С.А. Мартьянова «Лексика писцовых книг города Казани XVI–XVII вв.» дигән мәкаләсендә беренче тапкыр Казанның кайбер урам исемнәренә һәм башка топонимнарга лингвистик анализ ясый. Әлеге мәкаләдә автор Казан шәһәренең борынгы топонимиясен ике этнолингвистик катламга: 1) рус теленә алынган татар атамаларына һәм 2) рус теленең үз исемнәренә бүлеп карый [Мартьянова, с. 110–115].

Архитектор В.П. Остроумовның «Казань. Очерки по истории города и его архитектуры» дигән хезмәтендә татар бистәләренең һәм урамнарының тарихи планировкасы һәм исемнәренең килеп чыгышы турында сүз алып барыла [Остроумов, с. 76].

Г.Ф. Саттаровның «Ни өчен шулай аталган? Татарстан топонимнары» дигән хезмәтендә урам исемнәрен өйрәнүнең торышы, аларның элекке һәм хәзерге исемнәре, урам исемнәрен алмаштыру-яңарту, язуда дөрес чагылдыру проблемалары күтәрелә. Шулай итеп, профессор Г.Ф. Саттаров, беренчеләрдән

булып, татар урбанонимиясен тарихи һәм лингвистик яктан тикшерә [Саттаров, 1971, б. 47–79]. Шуңа нисбәтле, галим татар топонимикасы фәненең урбанонимика бүлегенә нигез сала.

1993 елда Г.Ф. Саттаров «Башкалабыз атамаларына – милли рух» дигән мәкаләсендә урам атамаларында милли үзенчәлекләрнең чагылмавы, татар урамнары исемнәренең бик азы гына татарча булуы, аларга татар халкына мөнәсәбәте булган күренекле шәхесләрнең исемнәрен бирергә кирәклеге мәсьәләсен күтәрә [Саттаров, 1993, б. 164–168].

К.Ф. Әмировның «Казань: где эта улица, где этот дом?» дигән белешмә китабында Казан шәһәре урамнары турында шактый тулы тарихи-лингвистик мәгълүмат бирелә [Амиров, 1995].

Хәзерге татар теле белемендә татар урбанонимнарының аерым аспектлары Р.М. Әмированың «Казан шәһәре татар эргонимиясе» (2013), А.Ә. Гафурованың «Специфика функционирования ономастической лексики в татарских и англоязычных рекламных текстах» (2012), Г.К. Һадиеваның «Урбанонимия города Казани» (2012), Э.Ю. Галиеваның «Особенности лексико-морфологических групп урбанонимов города Бугульма» (2013), М.Ф Низамова белән Д.А. Сәлимованың «Структурно-семантические характеристики урбанонимов (на материале онимов города Елабуги)» (http://econf.rae.ru/article/6387) хезмәтләрендә чагылыш таба

Бүгенге көндә вакытлы матбугатта татар урбанонимнары проблемасына багышланган мәкаләләр бастырыла, массакүләм мәгълүмат чараларында топонимнарны тәрҗемә итү, аларны алмаштыру, тарихи атамаларны кайтару проблемалары күтәрелә.

Лингвистлар һәм фәлсәфәчеләр фикеренчә, тел берәмлекләрендә гасырлар дәвамында җәмгыять эволюциясе нәтиҗәсендә формалашып килгән милли психология, менталитет һәм милли үзаң чагылыш таба. Татар урбанонимнарының килеп чыгышы тарихы шуның белән тыгыз бәйле. Татарстан Республикасы урбанонимиясенең күпчелеген рус атамалары тәшкил итсә дә, татар халкы бары тик үз милләтенә генә хас булган үзенчәлекләрне дә урбанонимнарга күчергән. Бу аңлашыла да: урам исемнәре җирле халыкның дөньяны күзаллавына, аның гадәт-йолаларына, тарихына бәйле.

Россия тарихына бәйле рәвештә, татар урбанонимиясен, без, түбәндәге тарихи чорларга бүлеп карыйбыз: 1) революциягә кадәрге чорда барлыкка килгән урбанонимия; 2) совет чоры урбанонимиясе; 3) хәзерге чор урбанонимиясе (1990 еллардан бүгенге көнгә кадәрге чор). Алга таба һәрбер дәвернең үзенчәлекләрен карап китик һәм татар урбанонимиясенең үсеш тарихына күзәтү ясыйк.

Борынгы Казан шәһәренә Идел Болгарстаны чорында нигез салына. XV йөздә шәһәр Казан ханлыгы башкаласына әйләнә [Фахрутдинов, с. 120]. Казан шәһәре халкын, башлыча, болгар-татарлар һәм башка җирле халык вәкилләре тәшкил

иткән. 1552 елда Казан ханлыгы рус дәүләтенә кушылгач, җимерелгән шәһәр яңадан торгызыла. Казан Кремленең чикләре киңәйтелә, яңа бистәләр төзелә. Татарлар шәһәр эченнән куылгач, шәһәргә руслар күченеп килә. Казан шәһәре дә рус шәһәрләре сыйфатларын чагылдыра башлый: борылмалы урамнар, тупиклы тыкрыклар, күпсанлы ерымнар барлыкка килә. Казан шәһәренең язу кенәгәсендә кайбер урам һәм тыкрык исемнәре *Тау өсте, Тау асты, Ерым арты, Ярык өсте* дип теркәлгән. Кабан күленең сул яры буенда *Татар бистәсе* була.

XVIII гасыр урталарына кадәр Казан ирекле рәвештә төзелүен дәвам итә. Ләкин Санкт-Петербургта оештырылган Төзелеш комиссиясе Казанны, башка 200 шәһәр белән беррәттән, регуляр план буенча төзелергә тиешле шәһәрләр исемлегенә кертә. Шулай итеп, 1767 елдан башлап, Казанда В.И. Кафтырев исемле архитектор шәһәр планы төзү эшен башлап җибәрә. Аның проектлары буенча Казанда дистәләгән торак, административ һәм дини биналар төзелә.

Бу вакытта Казан составына 9 зур урам, 170 кече урам һәм тыкрыклар, 10 мәйдан, 8 бистә кергән. Үзгәртүләр, башлыча, үзәк районнар эчендә башкарыла – шәһәр читендәге төзелеш һаман да ирекле характерга ия була.

Казан урамнары җилпәзә һәм турыпочмак системасында төзелә. Үзәк нокта булып Кремль санала, Кремльдән *Проломный, Воскресенский, Арский* урамнары сузылып китә. Төзелешнең башка юнәлешен билгеләүче булып *Болак* белән *Кабан күле* тора. Аларга параллель рәвештә *Вознесенский, Московский, Екатерининский* урамнары урнаша.

1815 һәм 1842 елдагы янгыннардан соң шәһәр үзәгендә таш биналар төзелеше активлаша. *Пләтән, Әмәт, Савин, Калуга, Игумново* исемле чиктәш авыллар шәһәр бистәләре статусы ала. *Проломный, Георгиевский, Петропавловский, Гостинодворский, Воскресенский* урамнарына таш түшәлә [Амиров, с. 7].

Бу чорда чиркәү һәм монастырь исеме белән аталган урам исемнәре күп була: *Воскресенский, Спас, Георгиевский, Петропавел, Вознесенский* урам һәм тыкрыклары; *Преображенский, Архиепископ, Федоровский, Архангель, Пләтән* бистәләре. Соңгы икесе XVII йөздә шул исемдәге монастырьларга караган авыл атамаларыннан алынган. XIX йөздә алар шәһәр эчендә калганнар, ә исемнәре урамнарга күчкән.

1899 елда гына шәһәр Думасы утырышында шәһәр башлыгы С.В. Дьяченко урам исемнәрен алмаштыру белән шөгыльләнергә кирәк дигән мәсьәләне күтәрә. Моның проектын төзү Казан тарихчысы Н.Я. Агафоновка тапшырыла. Ул шул ук елны үзенең проектын тәкъдим итә [Агафонов, 1899]. Бу проектның зур гына кимчелекләре була. Н.Я. Агафонов Казан урамнары исемнәрен алмаштыру мәсьәләсендә, югары катлау вәкиле буларак, үз сыйныфы мәнфәгатьләреннән чыгып эш итә. Ул Казан урамнарына, бе-

ренче чиратта, патшалар (*Александр II, Николай, Екатерина* урамнары), эре түрәләр, дворяннар (кенәз *Курбский*, подполковник *И.И. Михельсон*, Казан чиновниклары һәм дворяннары *М.А. Әхмәтов, И.С. Жарков, Ф.Н. Хворов*) һәм бай сәүдәгәрләрнең (*Г.Д. Чепарин, В.П. Ложкин*) исем-фамилияләрен бирүне күздә тоткан. Шул ук вакытта Н.Я. Агафонов проектының үз заманы өчен уңай, прогрессив яклары да булган. Автор күп кенә урамнарга атаклы язучылар, галимнәр, мәгариф һәм мәдәният эшлеклеләренең исемнәрен бирергә кирәк дип санаган. Казандагы аерым урамнарның исемнәрен *Л.Н. Толстой, А.С. Пушкин, С.Т. Аксаков, Г.Р. Державин, К. Фукс, А.М. Бутлеров*, татар галимнәреннән *Хәлфиннәр* һ.б. хөрмәтенә алар исеме белән алмаштырырга тәкъдим итә. Ул елларда ук бөек рус язучылары *Л.Н. Толстой, А.С. Пушкин* исемнәре бирелгән урамнар бүген дә шулай аталалар [Саттаров, 1971, б. 72–73].

XX йөз башларында дәвалау, сәүдә, сәнәгать оешмалары исемнәрен алган *Госпитальный, Газовый, Заводской, Кузнечный, Горшечный, Бойничный, Толчок* урамнары, *Тулуповка, Рыбноряд* мәйданнары, географик үзенчәлекләренә нисбәтле *Подлужный*, *Заречный*, *Луговой* урамнары барлыкка килә.

1914 елда Казанның яңа планы төзелүе сәбәпле, дистәләгән урам исемнәрен алмаштыруны күздә тоткан карар чыгарыла. Үзгәрешләр, иң беренче чиратта, яңгырашы күңелгә ятмаган атамаларга кагыла: мәсәлән, *Кошачий* һәм *Собачий* тыкрыклары үзгәртелә, *Юшков* тыкрыгы *Некрасов* урамына әверелә.

Совет чорында татар урбанонимиясе тарихының яңа дәвере башлана. 1920 елның 25 июнендә Татарстан Автономияле Совет Социалистик Республикасы төзелә. Шәһәр торгызыла, халык саны арта башлый. Бөек Ватан сугышына кадәр Казан индустриаль үзәккә әверелә. Моңа нисбәтле, *Дементьев, Технический* һ.б. индустриаль урамнар калкып чыга.

Россиянең башка шәһәрләрендәге кебек үк, Казанда да 1917 елның инкыйлабыннан соң күп кенә урамнарның исемнәре үзгәртелә. Хакимият алмашыну белән шәһәр урбанонимия тарихының яңа дәвере башлана. Идеологиягә нисбәтле исемнәр барлыка килә башлый: *Восстание*, *Маркс*, *Энгельс, Ленин* урамнары һ.б. Октябрь инкыйлабыннан соң илдә булган зур үзгәрешләр йогынтысында барлыкка килгән һәм шул елларның рухын җиткергән урбанонимнар саны шактый: *Совет, Пролетар, Кызыл Октябрь, Пионерлар* урамнары һ.б. Шулай ук патша хакимиятенә каршы чыгучыларның исемнәре барлыкка килә: *Разин, Пугачев* урамнары.

1950 еллардан башлап татар урамнарына Бөек Ватан сугышы геройлары, сәнгать, әдәбият эшлеклеләре, галимнәрнең исемнәре бирелә. Алар арасында татар фамилияләре дә еш очрый. Мәсәлән, *Хөсәен Ямашев, Га-*

дел Кутуй, Салих Сәйдәшев, Әмирхан Еники, Һади Такташ урамнары.

XX йөзнең 60 нчы елларында илдә барган прогрессив үзгәрешләр нәтиҗәсендә галәмгә беренче космонавт чыгару куанычын уртаклашу һәм хөрмәт белдерү йөзеннән Казан урамнарына *Гагарин, Космонавтлар, Академик Королев* һ.б. исемнәр бирелә. Илдә барган сәнәгать революциясе дулкынында *Мотор, Водоканал, Индустрия, Завод* дигән урам исемнәре барлыкка килә.

Совет заманы урбанонимиясе алдагы чор традицияләрен дәвам итә. Аерым алганда, кайбер урамнарның атамалары географик объектларга нигезләнә *(Озерная, Дачная)*; профессия һәм һөнәрчелек исемнәрен йөрткән урамнар барлыкка килә *(Химиклар, Журналистлар, Мехчылар)*.

Татар урбанонимиясенең хәзерге чоры, иң беренче чиратта, тарихи атамаларның яңадан кайтуы белән характерлана. Моңа мисал итеп *Кәҗә бистәсе* станциясе, *Сукно бистәсе* станциясе, *Ташаяк* урамы атамаларын китерергә мөмкин.

XXI йөз башларында кайбер урбанонимнар башка исемнәргә үзгәртелә. Мәсәлән, *3 нче Земляничный – Рәхим Саттар, 2 нче Владимирский – Коновалов, Шатурский* урамының бер өлеше – *Симонов, Портовый* урамының бер өлеше – *Девятаев, Татцик – Мәсгут Латыйпов, Лесопарковый* урамының бер өлеше – *Алтынов, Совхозный – Сафин, 4 нче Союзный – Әнвәр Кәримов, 50 лет Октября – Академик Кирпичников, Сакко и Ванцетти – Рөстәм Яхин, Тукай тыкрыгы – Михаил Худяков, Ухтомский – Борһан Шаһиди, Школьный тык. – Катановский тык., Революция – Нәкый Исәнбәт, Калинин* урамының бер өлеше – *Әмирхан Еники, Володарский – Гаяз Исхакый, Кирпично-Заводской – Һади Атласи, Ново-Кремлевский – Ташаяк, 2 нче Армавирский – Муса Бигиев, Карл Либкнехт – Алафузов, Проходной – Сардар Вәисов, Забайкальский – Галимҗан Баруди, Ярмарочная площадь – Меңьеллык мәйданы, Нариманов* урамының бер өлеше – *Сара Садыйкова, Трубный – Гомәр Гали, Набережный – Азатлык* һ.б. Күргәнебезчә, татар урбанонимиясе системасында күренекле татар шәхесләренең исемнәре мәңгеләштерелә, милли исемнәр бирелгән урамнар саны арта. Шул ук вакытта, урам исемнәрен алмаштыру – тирәнтен уйлап хәл итүне сорый торган җаваплы һәм мөһим эш булып санала.

Бүгенге көндә Татарстанда барлыкка килгән яңа атамаларны урам исемнәрен башкага алмаштыру нәтиҗәсендә генә барлыкка килгән дип әйтеп булмый, чөнки шәһәр һәм авылларда яңа төзелгән урамнар барлыкка килә. Бу аларның киңәюен күрсәтеп тора [Хадиева, с. 217].

Әдәбият

Агафонов Н.Я. Историческая объяснительная записка наименования Казанских улиц // Материалы к вопросу переименования улиц города Казани. Казань, 1899.

Амиров К.Ф. Казань: где эта улица, где этот дом? Справочник улиц города Казани. Казань: Изд-во Казань, 1995. 320 с.

Белокопытов В.И. Их именами названы улицы Казани / В.И. Белокопытов, И.Я Шевченко. Казань, 1973. 527 с.

Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания: дис. ... д-ра филол. н. М., 1994. 432 с.

Заринский П. Очерки древней Казани. Казань: Губерн. тип., 1877. 220 с.

Калинин Н. Казань XVIII века: по неизд. картогр. и иконогр. материалам. Казань: Лито-тип. Татполиграфа, 1929.

Мартьянова С.А. Лексика писцовых книг города Казани XVI–XVII вв. // Ученые записки Казанского университетата. Казань. Т. 112, кн. 6. 1952. С. 110–115.

Остроумов В.П. Казань. Очерки по истории города и его архитектуры. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1978.

Подольская Н.В. Урбанонимия Центральных областей РСФСР // Вопросы географии. М., 1974. № 94. С. 123–129.

Разумов Р.В. Система урбанонимов русского провинциального города конца XVIII–XX веков: на примере Костромы, Рыбинска и Ярославля: дис. … канд. филол. наук. Ярославль, 2003. 293 с.

Саттаров Г.Ф. Башкалабыз урамнарына – милли рух // Казан утлары, 1993. № 1. Б. 164–168.

Саттаров Г.Ф. Ни өчен шулай аталган? Татарстан топонимнары. Казан: Татар. кит. нәшр, 1971. 127 б.

Спасский Н.А. Очерки по родиноведению. Казанская губерния. Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1910. 165 с.

Суперанская А.В. Типология именования внутригородских объектов Москвы // Географические названия в Москве. Серия «Вопросы географии». М.: Мысль, 1985. С. 160–170.

Фахрутдинов Р.Г. История татарского народа / Р.Г. Фахрутдинов, Р.Р. Фахрутдинов. Казань: Татар. кн. изд-во, 2015. 407 с.

Хадиева Г.К. Урбанонимия города Казани // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 9 (64). С. 216–218.

Һадиева Гөлфия Камил кызы,
филология фәннәре кандидаты,
Казан федераль университеты доценты